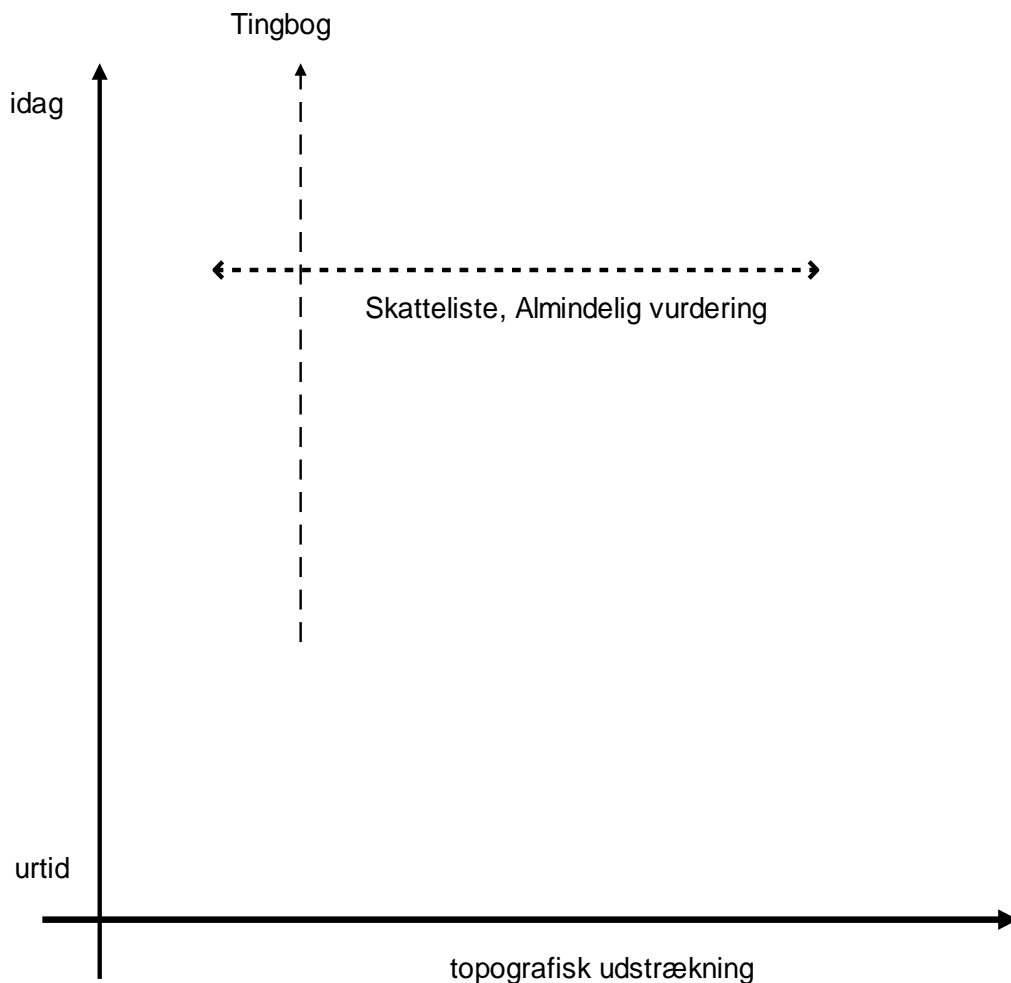

Arbejdsform

Når man arbejder med ejendoms historie, ligegyldigt om det er i form af slægtsforskning, gårdshistorie eller som lokalhistoriker ser på en hel landsby, er identifikationen at den enkelte ejendom vigtig, og i praksis kommer formerne til at ligne hinanden. Det vil ofte være vigtigt for identifikationen at se på hele landsbyen, og arbejdet består i at kombinere diakrone (hvor oplysningerne strækker sig over en tidsperiode) kilder med synkrone (hvor oplysningerne er fra et bestemt tidspunkt dækkende et defineret område) kilder. Dette lyder indviklet og fint, men det er i praksis det, som slægtsforskeren gør, når han/hun arbejder med kirkebøger (diakrone) og folketællinger (hver enkelt tælling er synkron). Eller eksempelvis

Tingbogen går fra sin begyndelse op til i dag. Man vil kunne følge den enkelte ejendom, hvordan den er blevet handlet. Den enkelte almindelige vurdering blev foretaget på et bestemt tidspunkt, og vurderingen omfattede hele landet – gerne med en eller flere protokoller pr. sogn. Ved at sammenholde oplysningerne om den bestemte ejendom begge steder kan man checke, om man har gjort arbejdet rigtigt. Desuden kan man nemt via vurderingen se, om ejeren af den bestemte ejendom har ejet flere inden for samme sogn.

Hvis man derfor ikke blot er interesseret i en enkelt ejendom, kan det hurtigt (særligt før 1850) betale sig at finde de fikspunkter, hvor hele eller næsten hele landsbyen/købstaden er med. De vil blive nævnt senere. Herefter kan man opstille hver enkelte enhed med alle ejerne og så prøve at lave forbindelserne fra det ene fikspunkt til det andet. Herefter kan man via diakront arbejde (f.eks. i tingbøger eller fæsteprotokoller) lave undersøgelser og se, om resultatet stemmer.

Principper ved gårdundersøgelser

180X-matrikel løst	1788 jordebog	[1778] jordebog	1688 jordebog	1664 skat	1662
gård					
1	a	h	I	x	en #
2	b	1	i	1	II #
3	c	2	j	2	III ###
4	d	3	k	3	IV ####
5	e	4	l	4	V #####
6	f		m	5	VI █████
7	g		n		VII █████
8			o		VIII ████
9					IX ██
					X █

Her er en oversigt over en enkelt landsby. Der er nogle fikspunkter, registreringen ved matrikuleringen 180X, indberetninger 1788 og 1778, matriklerne 1688, 1664 og 1662. Desuden er der nogle oplysninger, som ikke omfatter hele landsbyen, i nogle jordebøger og en skatteliste. I jordebøgerne er gårdene nummereret 1,2,3,..., mens de øvrige nummereringer er angivet på en måde, så man umiddelbart kan se, at der ikke ud fra numrene kan dannes en forbindelse mellem de enkelte kildegrupper. Der kan også være forskelligt antal gårde i landsbyen. Opgaven går så ud på at tegne linjer mellem de enkelte celler, som angiver den samme gård.

For en købstad gælder tilsvarende principper. Fikspunkterne er her matrikuleringen 186X, grundtaksterne 1682, 179X eller hvornår de nu er, bygningsskatterne 1803 og 1850 o.l. Men man har tillige et fremragende registreringsystem i de årlige regnskaber for byens styre (kæmnerregnskaber eller hvad de ellers kaldes). Her er oversigter over grundskatterne, ofte ejendom for ejendom og med angivelse af vurderingen, så man nemt kan identificere en ejendom. Der er faldgruber – f.eks. hvilken vej man går byen rundt, især tidligt kan man samle alle ejendommene for en ejer på et sted frem for topografisk m.v. Før grundtaksterne må man prøve at gøre en byvandring og så finde fikspunkter ud fra den daværende ligning (forskud).

Begreber m.m.

Der er mange begreber og udtryk, som det er nyttigt at kende, men her vil jeg blot tage nogle, som er essentielle for arbejdet.

Den juridiske inddeling. I alle disse kilder er landdistrikterne inddelt i ejerlav, som igen er fordelt på sogne, herreder osv. Et ejerlav er normalt en landsby, men det kan også være en hovedgård eller blot et stykke land. Et ejerlav hører normalt til et sogn, men i enkelte tilfælde hører en del af et ejerlav til ét sogn, mens resten hører til et andet sogn. Ejerlavsinddelingen er meget konstant gennem tiden, men der er sket ændringer, især i nyere tid.

Købstad/landsogn. Købstæderne blev styret og beskattet helt anderledes end landet, derfor er begreber og kilder på flere punkter helt anderledes. Men forskellen gælder primært købstædernes bygrunde, ikke deres markjorder, som på de fleste - men ikke alle - punkter lignede landsognene,

Måleenheder. I byerne skete beskatningen mellem 1682 og matrikuleringen (ca.1870) ud fra en vurdering i penge (rigsdaler og skilling (rdr og sk/β)). Herefter regnedes i hartkorn (se under landet lidt senere). Det var ofte konstant over denne tid og må ikke ses som absolutte tal, men som fordelingstal de enkelte ejendomme imellem. Før det var andre typer afgifter, hvoraf de, som påhvilede grundene, var ret faste. Identifikation kan derfor ofte ske ud fra afgiftsprofilen. På landet skete beskatningen 1662-1903 ud fra hartkornet, som ligeledes må betragtes som et fordelingstal. I de enkelte perioder 1662-64, 1664-88, 1688-1844, 1844-) var hartkornet fast, med mindre der skete ændringer i den enkelte ejendom (f.eks. udstykning), eller at værdien blev væsentligt ændret (f.eks. forringet gennem sandflugt. Hartkornet angives i tønder (td. eller tdr.) og underinddeles således: 1 tønde a 8 skæpper (skp.) a 4 fjerdingkar (fdk.) a 3 album (alb.). Privilegeret hartkorn er ejendom, der ikke skal betales skat af, typisk hovedgårdsjord eller kirkelig jord. Grænsen mellem købstadens bygrunde og markjorder kan ændre sig, navnlig er der blevet indlemmet markjord i bygrundene.

Landgilden er en årlig afgift, som fæsteren betalte til ejeren af ejendommen. Med mindre der skete ændringer i ejendommens størrelse var landgilden normalt fast gennem fæsterens levetid, og mange steder var landgilden fast fra den ene fæster til den næste. Landgildens omfang og særligt dens struktur (hvilke ydelser) er også gode identifikationspunkter.

Egalisering vil sige, at nogle gårde bliver gjort lige store i afgift og hartkorn. Især med hoveriets forøgelse i 1700-tallet vinder egaliseringen frem, for det gør administrationen af hoveriet nemmere, men det kan ske før og efter. Et af problemerne med egaliseringen er, at det først i midten af 1700-tallet skal indberettes til Rentekammeret, så navnlig før den tid kan det give problemer. Når alle gårdene er ens i hartkorn og landgilde, er det sværere at identificere den enkelte, og navnlig kan det være svært at trække forbindelsen tilbage.

Udskiftningen ved vel de fleste, hvad er. Men man må holde sig for øje, at før udskiftningen var der ikke megen ejendom på landet, som man kunne stedfæste. Man ejede en andel i et ejerlav, og jorden kunne blive omfordelt. Uden for fællesskabet lå toften og enkelte stykker særjord (særkøb, endelsjord, stufjord - det har mange navne). Enestegårde og hovedgårde lå også uden for fællesskabet.

Kilder – landdistrikterne (nogle af de væsentligste)

Indgange, hvor hele eller det meste af en landsby er med på én gang:

1. matriklerne

Matriklen 1662 (Rigsarkivet (RA))
Matriklen 1662 (RA)
Markbogen 1682-3 (forarbejde til 1688-matriklen) (RA)
Matriklen 1688 (RA)
Indberetningerne 1805 (til matriklen 1844) (Matrikelarkivet (MA))
Sogneprotokollerne 1805-20 (MA) med 1.matrikelkort*
Hartkornsekstrakter o. 1840 (MA)
Matriklen 1844 (MA)
[A-matriklen 1877, sognematriklen 19xx (ejere ikke opdateret) (MA)]

2. tinglysnings/læsningsvæsenet

Realregisteret (anlagt o.1850) (Landsarkivet (LA))

3. skattevæsenet

Amtstuerne (LA)
De almindelige vurderinger (dette århundrede) (LA/kommunearkiv)

4. indberetninger

Rentekammeret (RA)
Hartkornsspecifikationerne 1778 og 1788, hoveriindberetninger m.m.

5. udskiftningen

Udskiftningsforretning med kort*
(LA, kort kan være mange steder, flest i MA og LA)

Mere sporadiske indgange

Tinglysnings/læsningsvæsen i øvrigt (herunder også Landsting) (LA)
Kronens Skøder [bog med topografiske indgange til kronens ejendom]
Jordebøger (LA/RA)
Fæsteprotokoller (LA)
Skifteprotokoller* og auktionsprotokoller* (LA)
Synsforretninger* (bl.a. ved fæsteskitte) (LA)
Brandforsikring* (ca. 1801-71 i LA), senere (LA, Erhvervsarkivet, lokalarkiver)
Kreditforening* (Erhvervsarkivet)
Byggesagsarkivet* (normalt efter 1970) (LA/kommunearkiv)
Tilskud ved udflytning af gårde o.1800* (RA)

En * angiver de arkivalier, hvor der særligt er bygningsoplysninger.

Det bør bemærkes, at selv om en indgang er mere sporadisk, kan den godt være den bedste ved undersøgelser af enkelte ejendomme, f.eks. tinglysnings/læsningsvæsenet.

Kilder – købstæderne

(nogle af de væsentligste)

1. grundtakster/matrikler

Grundtaksten 1682 (der kan godt være flere/andre år, men normalt denne) (LA)
Grundtaksten 179x (LA) med kort* (RA/LA/MA)
Matriklen 186x med kort* (MA)

2. tinglysnings/læsningsvæsenet

Realregisteret (anlagt o. 1850) (LA)

3. skattevæsenet

Købstadsregnskaberne (kæmnerregnskaber m.m.) 15xx-1868 (LA)
Købstadsregnskaberne 1869- (LA/kommunearkiv)
De almindelige vurderinger (dette århundrede) (LA/kommunearkiv)
Bygningsafgiften 1803* (LA)
Bygningsafgiften 1850* (LA)

4. brandforsikringen

Brandforsikrings- og -taksationsprotokoller* 1761-ca.1871 (LA)

Mere sporadiske indgange

Tinglysnings/læsningsvæsen i øvrigt (LA)
Skifteprotokoller* og auktionsprotokoller* (LA)
Synsforretninger* (LA)
Brandforsikring i øvrigt* (LA/Erhvervsarkiv/lokalarkiv)
Kreditforening* (Erhvervsarkiv)
Byggesagsarkivet* (et stykke ind i 1800-tallet) (LA/kommunearkiv)